

16. Там само, л. 2–3.
17. Там само, л. 10–12.
18. Там само, л. 31–34.
19. Там само, л. 54–56.
20. Там само, л. 71–73.
21. Там само, л. 2–4.
22. Там само, л. 82 об.
23. Там само, л. 85–97 об.
24. Там само, л. 90–92 об.
25. Там само, л. 93–91.
26. Там само, л. 115–119.
27. Там само, л. 186–190.
28. Там само, л. 220–229
29. Полное собрание законов I. – Т. 33. – №26481; Пищевич А.С. Бугские казаки и украинские уланы // Киевская старина. – 1880. – №2. – С. 388–390.

Н.О.Шевченко

М.О.Максимович і М.П.Погодін: до історії взаємин двох учених

Перша зустріч Михайла Олександровича Максимовича та Михайла Петровича Погодіна відбулася 15 січня 1820 року. Тоді майбутні вчені були студентами словесного відділення Московського університету. Пізніше М.Погодін згадував у одному з листів, що вперше побачив Максимовича на похоронах свого викладача латинської словесності і його дядька Романа Федоровича Тимковського [1, с. 1]. Проте дружніх стосунків між ними в цей час не виникло, та обом і не до них було. Не сприяла їхньому зближенню і подальша подія: у 1821 році Максимович перейшов на фізико-математичний відділ. Але на цьому їх шляхи не розійшлися – вони зустрічалися з Погодіним на лекціях Павлова і Мерзлякова. Оскільки Максимович був молодшим за Погодіна на чотири роки, то поки він закінчував навчання, останній уже почав службу при Університетському Благородному пансіоні. Незважаючи на це, їм майже одночасно було присвоєно вчені звання професорів. Погодіну в 1825 році було доручено викладати загальну історію, а Максимовичу 1826 року – природничу історію [2, с. 2].

На долю молодих науковців випала можливість зустріти в Москві спільних знайомих, у яких вони завжди були бажаними гостями: Аксакова, В'яземського, Єлагіних, Сухово-Кобиліних, Кірієвських [3, с. 29]. Звісно, це вплинуло на виникнення тісних взаємовідносин і між самими вченими. Незважаючи на те, що в подальшому М.Погодін залишився в Москві, а

М.Максимович переїхав до Києва, а згодом до Михайлової Гори, їх зв'язок залишався практично нерозривним завдяки листуванню.

У 1832 році університет виклопотав Максимовичу поїздку на Кавказ. Саме до цього часу і відноситься перший лист до нього М.П.Погодіна, точніше приписка до листа Ю.І.Венеліна, з яким Погодін тоді перебував у селі Серково [4, с. 2]. Майже неперервна переписка зав'язалася між ними з 1834 року, після переведення Максимовича до Київського університету і призначення його ректором. Вона тривала близько сорока років, до самої смерті Максимовича, іноді з перервами на півроку, а то й на рік. Переписувалися дослідники не лише за допомогою приватних листів, а й на шпальтах періодичних видань. Проте це не було особливістю спілкування виключно Максимовича і Погодіна, така практика була характерною для багатьох учених того часу.

Для кращого розуміння індивідуальних особливостей та взаємин між науковцями проаналізуємо їх приватне листування, характерною рисою якого, як зазначалося вище, були тривалі паузи. Мовчання, як правило, першим переривав М.Погодін. За допомогою листування науковці обмінювалися науковою інформацією, власними працями, відомостями про спільних знайомих, вели полеміку стосовно питань історії Київської Русі, проте особисті сторони життя висвітлювали мало. З приводу останнього твердження напрошується питання: вчені були справді близькими друзями чи просто знайомими, а листування кожен розцінював по-своєму і використовував для досягнення своїх цілей.

Зі змісту листів помітно, що М.Погодін ставився до М.Максимовича радше як до друга, незважаючи на те, що не поділяв його історичних поглядів [5], деколи відзивався з осудом про недотримання ним слова та борги [6]. Часто пропонував Михайлу Олександровичу допомогу у видачі друком його праць [7] та їх реалізації: "...вот что пишет мне (тобто Погодіну) директор департамента Петерс: вследствие письма вашего имею честь уведомить, что граф Дм.А. изъявил согласие на приобретение до 10 тыс. экз. книги г.Максимовича..." [8, с. 1]. Складається враження, що іноді Михайло Погодін більше клопотав за розповсюдження і збут книг, ніж сам автор: "Помилуй и скажи – что ты пропал..., что с тобою делается? Получил ли ты извещения мои о требовании министром 10 тыс. твоего Наума? ...Я писал к последнему и о предварительной высылке тебе денег" [9, с. 1]. Погодін навіть підштовхував Максимовича до написання статей, що навряд чи робив би науковий опонент чи просто знайомий: "Мою тебе голову кипятком и требую, чтоб засел за дело и писал ... слышишь ли ты, пиши, и присылай немедленно, лентяй малороссийский!"

[10, с. 2]; "Статейки твои напечатал – но это, брат, трень-брень: давай погуще! А главное – опиши подробно свое житье-бытье " [11, с. 1]; "...Я теперь опять принялся за роботу, и за ушами пищит! А ты, брат, ленив – воля твоя" [12, с. 2]; "Да что ты не принимаешься за свои записки ... скинь с себя малороссийскую лень" [13, с. 1].

Знаючи про складну фінансову ситуацію у сім'ї Максимовича, Погодін не лише повертав його борги, коли мав на те можливість [14, с. 1], а й намагався навчити підходити більш практично до своєї роботи й отримувати від неї хоч якийсь прибуток. В одному з листів він докоряв Максимовичу за те, що той видав книгу, ще й на позичені гроші, і при тому не був упевнений у її збуті [15, с. 1]. Пояснював, що він повинен знати ціну собі і своїм працям. Наприклад: "Я писал тебе, чтоб ты не уступал ничего казне с гривенной цены ... цена такая низкая, что уступить с нее можно разве безделицу, 5 или 10 процентов" [16, с. 1] або "...Я тебе отсоветовал делать уступку 10 коп. – это такая ничтожная цена, с которой уступать нечего" [17, с. 1].

Ще одним доказом дружнього ставлення Михайла Погодіна до Михайла Максимовича було прагнення допомогти йому переселитися до Москви. Адже тут знаходилися давні друзі й знайомі останнього, було більше можливостей і кращі перспективи на майбутнє. У багатьох листах Погодін обіцяв Максимовичу вирішити його справи і перевезти до Москви [18, с. 1]. Уже в наступному листі він писав Максимовичу, що не забував про обіцянку ні на хвилину і при можливості нагадував Головніну про переїзд і влаштування його в Москві [19, с. 2]. А 1869 року з радістю повідомляв: "Будь спокоен: ты верно переселишься в Москву в следующем году..." [20, с. 2]. Проте всі клопотання про переведення Максимовича до Москви були марними, але Погодін не втрачав надії, а щоб відволікти його від буденних проблем, звертався до членів Географічного товариства, щоб організувати для нього подорож [21, с. 1].

Таким чином, немає підстав сумніватися в щирості й дружніх намірах М.П.Погодіна, який бачив у Максимовичі не лише товариша, а, можливо, й молодшого брата. Складніше визначити, яким було ставлення Максимовича до Погодіна. Оскільки він іноді у відповідях до Погодіна показував свою роздратованість змістом отриманого листа. Так, після переведення в Київський університет Максимович довго не відповідав Погодіну, проте листувався з іншими знайомими з Москви, і той йому за це дорікнув. А через деякий час отримав досить різку відповідь: "Ты же, любезный друг, ко мне пишешь только теперь, и то вместо христианской азбуки, какие то руны или паче арабески, мудренее чем стиль языковой, и вовсе не по

глазам моим... Где же сердцем отдохнуть могу? Не там ли, где нет и помину про дрянъ житейскую, где нет места отношениям, шашням службы вашей, вашей опытности, повестью коих ты наполнил свое письмо (и об которой если и не совсем не интересно было знать мне, по крайней мере вовсе не утешительно)" [22, с. 97]. Щодо першої частини наведеної цитати, то Максимович мав рацію – почерк у Погодіна був дійсно не каліграфічний. Зазначимо, що і в Максимовича він не вирізнявся розбірливістю. А от друга частина уривка з листа була дійсно образливою для Погодіна.

Михайло Максимович надсилав переважно коротенькі листи, що можемо пояснити браком часу. Але ж чому, надсилаючи Погодіну свої праці для друку в Москві чи статті для рецензії, він часто не додавав жодного слова про себе. На що Михайло Петрович обурювався: "Удивительный ты человек – присылаешь письма для печати и не прибавишь строки о себе и о своих..." [23, с. 1]. Можливо, йому було не досить цікаво читати розповіді Погодіна про його сім'ю, тому і не писав про свою, вважаючи це зайвим. На нашу думку, справжні друзі мають цікавитися не лише професійними досягненнями один одного та здоров'ям, для годиться, а й планами на майбутнє, стосунками в сім'ях і всім, що їх стосується. Швидше за все, М.Максимович спочатку розцінював відносини з Погодіним як суто професійні і взаємовигідні для обох. Адже вони обмінювалися статтями для журналів, які редагували, науковими матеріалами, думками стосовно виданих ними праць. Для Максимовича було вигідно мати в Москві людину, яка прихильно до нього ставилася. Слід віддати належне Максимовичу за те, що він легко та швидко зближувався з абсолютно протилежними йому людьми і, якщо вірити сучасникам, "нарешті заставляв їх виконувати свої вимоги, навіть примхи, і всі сміючись робили для нього те, що він хотів" [24, с. 16]. Ймовірно, так трапилося і з Погодіним, якому було цікаво спілкуватися з племінником улюбленого викладача Р.Ф.Тимковського.

М.Погодін та М.Максимович були абсолютно різними людьми. Але ж не дарма говорять, що протилежності притягуються. Так, Погодін був енергійний, заповзятливий і передбачливий, а Максимович – спокійний, непрактичний та недалекоглядний. Перший жив майбутнім, а другий – сьогоднішнім днем. Саме це пояснює причину бідності Максимовича, який навіть якщо і отримував більш крупні разові суми грошей, то відразу ж забував про пережиті скрутні часи і в найкоротший термін від них не залишалося практично нічого [25, с. 59]. Загалом, сучасники, характеризуючи Максимовича, стверджують, що той був неймовірно лінивим [26, с. 1057] і завжди мав дрімачий вигляд, але одночасно він володів дивовижною тямущістю, умів запитувати і слухати, вчитися з розмов [27, с. 15]. Саме останні якості

та, безперечно, природне обдарування допомогли Максимовичу досягти висот у науці та бути спроможним відстоювати свою точку зору в полеміці з професором Московського університету М.Погодіним.

Суперечка стосовно історії Київської Русі стала невід'ємною частиною наукового життя обох учених. Спровокувала її в 1824 році магістерська дисертація М.П.Погодіна "Про походження Русі", тези якої були згодом розкритиковані Максимовичем [28, с. 1]. У 30–40-ві роки XIX століття виходить ряд праць учених стосовно походження держави та етнічного складу населення Київської Русі. М.Максимович у цей час видає такі роботи: "Откуда идет Русская земля по сказанию Несторовой повести и другим старинным писаниям русским" (1837), "История древней русской словесности" (1839), "О происхождении варяго-русов" (1841), "О народной исторической поэзии в Древней Руси" (1845), "Нечто о варягах и Руси" (1846). Усі ці праці спрямовані на спростування гіпотез Погодіна щодо варязького походження Русі, яка, на його думку, мала слов'янське походження, власну руську мову та самобутню народну поезію. Вчені категорично заперечували твердження один одного, підшукуючи все нові й нові докази своєї правоти.

У 50–60-ті роки наукова полеміка розгорілася з новою силою. Погодін, доводячи правильність своєї гіпотези, мав необережність звернутися до філології. Це й потрібно було Максимовичу, оскільки в цій науці він почував себе професіоналом. У 1856 році М.Погодін опублікував листа адресованого І.Срезневському, "О древнем языке русском". У ньому він стверджував, що в домонгольську добу жителі Подніпровської України розмовляли церковнослов'янською мовою. Йі він вважав найближчою до російської мови, яка повністю відрізнялася від української. Отже, всі київські пам'ятки написані церковнослов'янською мовою і залишені тут великоросами [29]. Для Максимовича вказані положення були неприпустимими. Це спонукало його написати "Філологічні листи до М.П.Погодіна" (1856). У них він чітко розділяв церковнослов'янську і російську мови, а також виділяв три головних діалекти у російській мові: північний, московський та український [30, с. 83]. Найбільше Михайла Олександровича зачіпало твердження М.Погодіна про те, що між українцями і великоросами не було тісного зв'язку, адже для нього близькість великоросійської та малоросійської мови мала принципове значення. Він докоряв Погодіну: "...ты разрываешь ближайшее родство Русских наречий, по которому Малороссийское и Великороссийское наречия, или, говоря полнее и точнее, Южнорусский и Севернорусский языки, – родные братья, сыновья одной русской речи... Но если бы пришлось мне из двух зол выбирать

легчайшее, то я лучше согласен признать безразличие всей Северной и Южной Руси в древнее дотатарское время, чем разрознять их и разрывать ближайшее их родство..." [31, с. 84–85]. Таким чином, Максимович був готовий на поступки, але лише в одному напрямку – зближення.

У XIX ст. українська тематика викликала великий інтерес серед наукових кіл Росії. Але це була зацікавленість однією зі складових частин руської землі і руського народу. Виникало багато питань, у тому числі й щодо початків української історії, на які кожен науковець відповідав по-своєму. На думку Погодіна, все населення після монгольської навали або загинуло, або переселилося до північної частини Русі. Київська земля залишалася безлюдною, і лише у XIV–XVI століттях сюди з Карпат переселилися малороси. Цим він пояснив, що великоросіяни мали неперервний зв'язок з центральною територією Київської Русі і були її прямими спадкоємцями. Таким чином, як влучно підкреслив О.Толочко, Погодін вирішував історичний парадокс середини XIX ст., який полягав у тому, що Україна вже була "відкрита", а російська історія вела свій відлік з півдня Русі, з Київських, Чернігівських та Переяславських земель, де історики його покоління розташовують українців. Переконавав Погодіна у його правоті й той факт, що малороси, які представляли собою окремих народ, ніяк не пов'язували свої традиції з Київською Руссю, а акцентували увагу на козацькій добі. Навіть визнаний фахівець в області філології Срезневський стверджував, що в староруських пам'ятках не видно прикмет сучасної української мови [32, с. 332–333]. Для Максимовича визнання Погодіним існування малоросів у домонгольські часи ще раз доводило неможливість роз'єднати історію двох братніх народів. У 1857 році на сторінках "Русской беседы" з'явився лист Максимовича, адресований Погодіну, "О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом". Тут учений зазначав, що у джерелах немає відомостей про масове переселення "полян з Київщини" на північ [33, с. 132]. Втім, як зазначав М.Погодін, була відсутня інформація й про сліди процвітання в цих землях. Як бачимо, аргументація науковців стосовно даного питання була досить слабкою і примітивною.

Після цього полеміка дещо збавила оберти, втомивши обох її учасників. Проте вихід праці П.Лавровського "Ответ на письма г.Максимовича к г.Погодину", де він писав, що до татарського нашестя ні українська мова, ні російська не існували, а виникли зі спільного кореня значно пізніше, у XIV столітті [34], змусив Максимовича відреагувати на неї. Хоча він і вважав теорію Погодіна спростованою, вирішив поставити останню крапку. 1863 року вийшли "Новые письма к М.П.Погодину", які містили додаткову

інформацію, що стосувалася єдності української та великоросійської мови, а також існування обох мов у дотатарський період. У результаті тривалої суперечки вчені залишилися кожен при своїх переконаннях, вважаючи, що змогли відстояти і відстояли свою точку зору [35, с. 62].

Для науки в цілому спір Максимовича і Погодіна мав виключно позитивне значення, оскільки він спонукав учених до пошуків нових доказів правильності власних тверджень. Таким чином, вони ввели в науковий обіг і дослідили багато нових історичних джерел, запропонували власні методи дослідження писемних пам'яток. Хоч велика кількість тверджень та гіпотез учених не витримала випробувань часом, проблематика, яку вони підняли, залишається актуальною і нині.

На сьогоднішній день цілком зрозуміло, що дана полеміка мала значно глибший підтекст, імовірно, повністю не усвідомлюваний ученими. Її можна вважати першим публічним зіткненням російського та українського тлумачення історії Русі. Сама форма суперечки між дослідниками, насиченість науковою термінологією, особливо глибокий аналіз лінгвістичних проблем були не зрозумілими і не цікавими широкому колу читачів. Тому в той час ніхто не бачив у ній ідеологічного забарвлення.

У російській історіографії того часу полеміка Погодіна і Максимовича не лишила серйозного сліду. А от українські історики, починаючи з М. Грушевського, відводили їй особливу роль і бачили у Максимовичі українського патріота. Сьогодні важко об'єктивно визначити, хто з учених був ближче до істини, оскільки історична наука XIX століття лише починала розвиватися. Тим більше, Максимович, на відміну від Погодіна, не був професійним істориком, і всі свої висновки будував з точки зору філології. Відрізнялися науковці й способом мислення. Погодін мислив абстрактно і писав великими штрихами, не заглиблюючись у деталі, а Максимович – навпаки, не дивився на історичний процес у цілому, а висмикував окремі деталі. Отже, якщо виходити з позицій того часу, то загальна логіка була на боці Погодіна. Щодо Максимовича-українофіла, першого націоналіста, то він до кінця життя залишався вірним підданим Росії і ніколи не ставив під сумнів єдність південної та північної Русі навіть у далекій перспективі. Як зазначав Міллер, він просто не мислив націоналістичними категоріями [36, с. 55]. А полеміка щодо Київської спадщини була для нього радше внутрішньою – між двома складовими частинами Русі, аніж національною – між двома абсолютно різними націями. Виявляється, навіть позиція Погодіна, московського академіка, є більш проукраїнською, ніж Максимовича. Він принаймні визнавав окремішність малоросійського народу від великоросійського та самобутність його мови. Проте не слід кидатися в

крайнощі і вишукувати у його твердженнях український патріотизм. Історія України М.Погодіна цікавила найменше. Він лише намагався роз'єднати російську та українську історії, які вважав різними.

Література

1. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 28 серпня 1871 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 6217, 3 арк.
2. Письма М.П.Погодина к М.А.Максимовичу с пояснениями С.И.Пономарева. – СПб., 1882. – 143 с.
3. Письма М.П.Погодина, С.П.Шевырева и М.А.Максимовича к князю П.А.Вяземскому с предисловием и примечаниями Н.П.Барсукова // Старина и новизна. – 1901. – Кн. 4. – С. 1–222.
4. Письма М.П.Погодина к М.А.Максимовичу с пояснениями С.И.Пономарева. – СПб., 1882. – 143 с.
5. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 6 серпня 1848 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5951, 1 арк.; Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 28 жовтня 1869 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5996, 2 арк.; Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 28 серпня 1871 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 6217, 3 арк.
6. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 20 липня 1850 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5956, 1 арк.; Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 1 вересня 1850 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5958, 2 арк.; Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 16 лютого 1851 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5959, 2 арк.; Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 20 вересня 1851 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5960, 1 арк.
7. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 24 грудня 1848 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5952, 1 арк.; Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 8 січня 1852 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5961, 2 арк.
8. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 24 березня 1867 р. // НБУВ ІР, ф. III, пр. 5984, 2 арк.
9. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 20 червня 1867 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5985, 1 арк.
10. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 8 січня 1852 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5961, 2 арк.
11. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 1 лютого 1854 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5965, 2 арк.
12. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 7 грудня 1861 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5976, 2 арк.
13. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 6 грудня 1865 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5979, 1 арк.
14. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 17 січня 1853 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5964, 1 арк.
15. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 8 січня 1852 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5961, 2 арк.
16. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 7 березня 1868 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5988, 2 арк.

17. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 17 березня 1868 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5989, 2 арк.
18. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 24 серпня 1854 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5965, 2 арк.
19. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 1 січня 1865 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5978, 2 арк.
20. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 11 листопада 1869 // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5997, 2 арк.
21. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 7 березня 1863 // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5977, 2 арк.
22. Барсуков Н. Жизнь и труды М.П.Погодина. – Кн. 4. – СПб., 1891. – 450 с.
23. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 17 березня 1868 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 5989, 2 арк.
24. Барсуков Н. Погодин М. Воспоминания // Старина и новизна. – 1901. – Кн. 4. – С. 1–31.
25. Памяти М.А.Максимовича. Оттиск из журнала Киевская старина. – К., 1898. – 102 с.
26. Чаев Н. Михаил Александрович Максимович (Прочтено в публичном Заседании Общества Любителей Российской Словесности 23 марта 1874 года, посвященном памяти Максимовича) // Русский архив. – 1874. – Кн. 2. – С. 1055–1087.
27. Барсуков Н. Погодин М. Воспоминания // Старина и новизна. – 1901. – Кн. 4. – С. 1–31.
28. Лист М.П.Погодіна М.О.Максимовичу від 28 серпня 1871 р. // НБУВ ІР, ф. III, спр. 6217, 3 арк.
29. Погодин М. О древнем языке русском (Письмо к И. Срезневскому) // Московитянин. – 1856. – Т. 1, №2. – С. 113–139.
30. Максимович М. Филологические письма к М.П.Погодину // Русская беседа. – 1856. – Т. 3. – С. 78–139.
31. Там само. – С. 78–139.
32. Толочко О.П. Максимович versus Погодин // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси: У 3 т. – К., 2004. – Т. 1. – С. 331–350.
33. О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом (Письмо М.П.Погодину) // Русская беседа. – 1857. – Кн. 4. – С. 131–145.
34. Лавровский П. Ответ на письма г.Максимовича к г.Погодину // Основа. – 1861. – №8. – С. 14–40.
35. Йоханнес Реми. Отношения Украины с Россией в трудах М.Максимовича 1850–1860-х годов // Етнічна історія народів Європи.: Зб. наукових праць. – К.: УНІСЕРВ, 2001. – Вип. 9. – С. 60–64.
36. Миллер А.И. "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (в первой пол. XIX века). – СПб.: Алтейя, 2000. – 260 с.